

**Univerzitet u Novom Sadu
Univerzitetski centar za rodne studije**

**SEMINARSKI RAD IZ PREDMETA:
JEZIK I ROD**

**“RODNO SENZITIVNI UDŽBENICI I UČIONIČKA
PRAKSA U REPUBLICI SRPSKOJ”**

Mentorica:

Prof. Svenka Savić

Studentica:

Dragana Dardić

SADRŽAJ

SAŽETAK	3
1.0.UVOD	4
2.0.CILJ	8
3.0. METOD	8
4.0. ANALIZA ČITANKE ZA IV RAZRED GIMNAZIJE I STRUČNIH ŠKOLA	9
5.0. ANKETIRANJE UČENIKA/ICA	20
6.0.ZAKLJUČAK	27
LITERATURA	30

SAŽETAK

Udžbenici, učenici/ce i nastavnici/ce se nalaze u međusobno neraskidivoj vezi koja čini dio odgojno-obrazovnog procesa u jednom društvu. U ovom radu iz rodne perspektive smo analizirali ove segmente obrazovnog procesa želeći da vidimo kako su pozicionirani i oslikani muškarci i žene u udžbenicima maternjeg jezika u Republici Srpskoj, kakvu poruku tekstovi u čitankama šalju mladim generacijama koje uz njih stasavaju, te kako sami učenici/ce percipiraju žene i muškarce u tekstovima svojih čitanki.

Rezultati analize pokazuju da u čitankama dominiraju muškarci, bilo kao autori tekstova, bilo kao glavni likovi u tekstovima, te da je hrabrost osobina koja se najčešće pripisuje muškarcima, a osjećajnost i ljepota ženama.

Način portretisanja žena i muškaraca u udžbenicima podržava patrijarhalna shvatanja i stereotipnu sliku o položaju žena i muškaraca u našem društvu i ne prati aktuelne razvojne tokove. Prikazivanjem žena isključivo kao domaćica, bolničarki i učiteljica, djevojčicama, djevojkama i ženama se uskraćuju i drugačiji uzori sa kojima bi se mogle identifikovati.

Ovim radom želimo da ukažemo na potrebu mjenjaanja stereotipnog prikazivanja odnosa i uloga žena i muškaraca u udžbenicima, kao dijelovima obrazovne politike koja oslikava norme i vrijednosti prihvaćene u jednom društvu.

Ključne riječi: rod, rodno senzitivni udžbenici, analiza udžbenika, učionička praksa

1.0. UVOD

Prije nego objasnimo cilj ovog rada i njegove osnovne elemente, daćemo nekoliko definicija osnovnih pojmova kojima se barata u radu, a koji su ključni za razumjevanje materije o kojoj pišemo.

Postavka čitavog rada počiva na pojmu roda, odnosno na onome što on znači i kako se tumači u našem jeziku. Rod je naš prevod engleske riječi gender. Pojam **rod** potrebno je razlikovati od pojma pol (mada se ova dva pojma četo poistovjećuju).

Dok je pol biološka kategorija koju određuju spolni i reproduktivni organi (penis, materica, testisi, jajnici), rod se definiše kao društvena kategorija koja podrazumjeva da su uloge muškaraca i žena i njihovi međusobni odnosi društveno uslovljeni i da zavise od normi koje im se nameću kao društveno poželjne i prihvatljive.

Prema definiciji Ujedinjenih nacija¹ pojam rod (gender) se odnosi na društvene karakteristike i mogućnosti koje se pripisuju muškarcima i ženama i odnosima između muškaraca i žena, kao i odnosima među ženama i odnosima među muškarcima.

Ove karakteristike i odnosi su društveno uslovljeni i naučeni tokom procesa socijalizacije, zavise od vremena i konteksta i promjenljivi su. Rod određuje šta se očekuje, dozvoljava i cijeni kod muškaraca i žena u datom kontekstu. U većini društava postoje razlike i nejednakosti između muškaraca i žena u preuzetim obavezama, poslovima koje rade, pristupu i kontroli izvora, kao i u mogućnostima da učestvuju u procesu donošenja odluka. Rod je dio šireg društveno-kulturnog konteksta.

Drugi važan kriterij za društveno-kulturnu analizu uključuje klase, rase, nivo siromaštva, etničku pripadnost i dob/starost.

Iz termina rod poizilazi nekoliko izvedenica kao što su rodna analiza, rodna dimenzija, rodna senzitivnost, na osnovu kojih smo koncipirali ovaj rad.

¹ <http://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsanddefinitions.htm>

Rodna analiza je ispitivanje razlika u uslovima, potrebama, stopama učešća, pristupu resursima i razvoju, kontroli nad resursima, mogućnostima odlučivanja, itd., između muškaraca i žena u njihovim određenim rodnim ulogama na svim nivoima².

Rodna dimenzija je aspekt bilo kojeg problema koji se odnosi na rodne razlike u životima žena i muškaraca.

Rodna senzitivnost je tretiranje i uzimanje u obzir rodne dimenzije³.

I to je upravno ono što je i urađeno u ovom radu – uzimanjem u obzir rodne dimenzije analiziran je udžbenik za IV razred gimnazije i srednjih stručnih škola koji se koristi u Republici Srpskoj i anketirani su učenici u pet osnovnih škola na području banjalučke opštine, kako bi se vidjelo kako udžbenik tretira pitanja rodnih razlika, a kako učenici i njihovi nastavnici. Pošlo se od pretpostavke da je preduslov za eliminisanje stereoptinog gledanja na uloge žena i muškaraca u našem društvu **rodno senzitivan udžbenik** na koji se gleda kao na dio cjeline koju čine udžbenik – učenik/ica – učitelj/ica, nastavnik/ica.

Za ovaj rad važno je istaći i to da pitanje rodno senzitivnih udžbenika nije juče izmišljeno i nije tek neki hir, već proizilazi iz međunarodnih dokumenata koje je ratifikovala Bosna i Hercegovina obavezujući se time na njihovo poštovanje i primjenu⁴.

Naime, u Konvenciji UN o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena⁵ (poznatijoj kao CEDAW ili „Ženskoj“ konvenciji) države potpisnice se obavezuju na „otklanjanje tradicionalnog shvatanja o ulogama muškaraca i žena na svim nivoima i u svim oblicima obrazovanja...posebno rezvizijom udžbenika i školskih programa“.

² „Zbornik radova-integrisanje principa ravnopravnosti polova u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine“, preuzeto iz teksta Samre Filipović-Hadžiabdić, „Pojam gender“, str. 11, Gender centar Vlade Federacije BiH i Gender centar Vlade Republike Srpske, Sarajevo, 2004.

³ Ibidem

⁴ Neki pravci u pogledu integrisanja principa ravnopravnosti polova u obrazovni proces u Bosni i Hercegovini već su napravljeni: Gender centar Vlade Republike Srpske objavio je priručnik za predškolske ustanove „Roze i plavo“ čiji osnovni cilj je da se djeci ukaže na sličnosti i razlike koje označavaju njihove polove i načine kako prevazići stereotipna i tradicionalna shvatanja u vezi sa polom; objavljen je „Zbornik radova – integrisanje principa ravnopravnosti polova u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine, kao i publikacija „Gender perspektiva u nastavi: mogućnosti i poticaji“.

⁵ Ova konvencija je sastavni dio Aneksa I Ustava Bosne i Hercegovine, www.ustavnisud.ba

Uvođenje koncepta rodne ravnopravnosti u sve oblasti života je obaveza za sve članice Savjeta Evrope⁶, koja je definisana u Okvirnoj strategiji EU za gender jednakost 2000. godine.

Dalje, Zakon o ravnopravnosti polova Bosne i Hercegovine (članovi 5 i 6) propisuju obavezu nadležnih i obrazovnih institucija da naprave takve nastavne planove i programe koji će podsticati i promovisati ravnopravnost polova i kojima će se eliminisati sadržaji koji podstiču diskriminaciju na osnovu pola⁷.

Krajem 2005. godine Bosna i Hercegovina se uključila u regionalni projekat „Rodno senzitivni udžbenici i učionička praksa u regionu Balkana“ čiji cilj je eliminisanje stereotipnog prikazivanja žena i muškaraca u udžbenicima i njihovo izbalansirano portretisanje.

Kada smo definisali pojmove bitne za razumjevanje ovog rada i osvrnuli se na pravni okvir koji uređuje pitanja rodne ravnopravnosti u Bosni i Hercegovini, potrebno je vidjeti i zašto je akcenat stavljen na udžbenike, kao na moguće izvore rodne neravnopravnosti.

Kao prvo **udžbenik** je osnovno sredstvo za sticanje znanja. Međutim, udžbenici su i sredstvo socijalizacije učenika i ne postoje odvojeno od društveno-političkih prilika u kojima nastaju. Naime, udžbenici predstavljaju komunikacijski kanal kojim se učenicima prenose poruke onih koji formiraju obrazovnu politiku (Jana Baćević, str 70).

Udžbenici su ogledalo normi i vrijednosti koje vrijede u jednom društvu. Udžbenici mogu preuzeti funkciju političkog kormilara tako što, slijedeći aktuelnu politiku, biraju sadržaje, ispuštaju ih ili ih iskrivljeno prikazuju.

Udžbenici postaju „dokumenti vremena društvene svijesti“ jer oslikavaju norme i vrijednosti koje su prihvaćene i proglašene važećim u jednom društvu. Izborom tekstova se određuje šta je politički dopustivo i poželjno i šta se od znanja mora prenijeti. Ili ne mora (Angelika Paseka, str. 54-56)⁸.

⁶ Bosna i Hercegovina je postala članica Savjeta Evrope 24. aprila 2002. godine.

⁷ Zakona o ravnopravnosti polova BiH, „Službeni glasnik BiH“, broj 16/03.

⁸ „Gender perspektiva u nastavi – mogućnosti i poticaji“, Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo i KulturKontakt Austria, Sarajevo, 2004.

Kao teorijski okvir za ovaj rad poslužiće nam i definisanje jezika kao djelatnosti⁹. Naime, ako pođemo od konstatacije da je jezik djelatnost kojom utičemo na druge, primaocce poruke, jasno je onda koliku težinu imaju tekstovi u dječijim udžbenicima i kakva odgovornost leži na nastavnicima i učiteljima za interpretaciju teksta. Kakve poruke imaju pojedina djela? Koliko to zavisi od individualne procjene samog čitaoca, zavisi i od autoriteta (nastavnika, učitelja) koji poruku pokušava prenijeti. Iako smo se mi bavili analizom pisanog teksta, njega je nemoguće posmatrati samo kao takvog – napisanog. Jer se o tim tekstovima na časovima razgovara i diskutuje. I zato ovdje kada kažemo jezik, podrazumjevamo i pisani i govorni jezik. Imamo sagovornike (učenike i nastavnika), imamo kontekst (nastavni čas) i imamo situaciju (nastavnik ispituje učenika). Imamo ono što podrazumjevaju novije teorije koje se bave istraživanjem jezika i pola u diskursu, gdje diskurs podrazumjeva upotrebu jezika u relaciji prema sagovorniku, kontekstu i situaciji. Ovdje se akcenat stavlja na upotrebu jezika, a ne na samu njegovu strukturu, mada se mora imati na umu da je jezik u udžbenicima standardni jezik, koji, kao takav podliježe određenim pravilima. Ako se, s druge strane, zna da standardizacija nekog jezika nikada nije samo jezičko pitanje, već i političko i društveno pitanje, onda se i ovdje može postaviti pitanje uloge nastavnika/učitelja kao autoriteta za tumačenje i upotrebu standardnog jezika. Da li nastavnik/učitelj može određene tekstualne sadržaje tumačiti mimo zadatog standardnog izraza? Dakle, u ovom radu smo rodom analizom nastojali obuhvatiti cjelinu koju čine udžbenik-učenik/ica-učitelj/ica, kao neraskidivi dijelovi odgojno-obrazovnog procesa.

⁹..” Od 70-tih godina do danas došlo je do pomeranja perspektive istraživanja fenomena jezika i pola (seksa). Pri tom se govor pojedinca posmatra kao akcija ili delatnost, kao neodvojivi deo mehanizma socijalnog života“...“Istraživanje odnosa jezika i pola u diskursu je nova perspektiva istraživanja. Diskurs podrazumeva upotrebu jezika u relaciji prema sagovorniku, kontekstu i situaciji“...vidi Svenka Savić, „Jezik i pol (I) – Istraživanja u svetu“, Časopis za feminističku teoriju Ženske studije broj 1, Centar za ženske studije i istraživanja, Beograd

2.0. CILJ

Cilj ovog rada je bio da iz rodne perspektive analizira i opiše sadržaje u čitanci za IV srednje koja se koristi u Republici Srpskoj i da analizira i opiše učeničku percepciju sadržaja koja im se nudi u čitankama kako bi se ukazalo na potrebu mjenjača stereotipnog prikazivanja odnosa i uloga žena i muškaraca u našem društvu kroz obrazovno-odgojni proces.

Cilj rada je i da ukaže na dileme i probleme koji su javili tokom analize čitanke i interpretacije rezultata kako bi se skrenula pažnja na kompleksnost znanja o rodosti.

3.0. METOD

Za potrebe ovog rada korišteni su sljedeći metodi istraživanja: kvantitativna i kvalitativna analiza udžbeničkog sadržaja na osnovu utvrđenog kodnog sistema i kvantitativna i kvalitativna analiza upitnika za učenike.

Upitnik za učenike se sastojao od 21 pitanja koji su bili kombinacija pitanja zatvorenog tipa (pitanja sa ponuđenim odgovorima) i pitanja otvorenog tipa (učenici su sami upisivali odgovore).

Kodni sistem za analizu udžbeničkog sadržaja iz rodne perspektive sastavio je i uobličio u „Knjigu koda“ tim iz zagrebačkog Instituta za društvena istraživanja. „Knjiga koda“ je donekle doradana i dopunjena sugestijama timova iz drugih zemalja uključenih u projekat „Rodno senzitivni udžbenici i učionička praksa u regionu Balkana“¹⁰.

Knjiga koda je pravljen za analizu udžbenika od prvog do osmog (u nekim zemljama do devetog) razreda osnovnih škola i osmišljena je tako da se dobiju odgovori na sljedeća pitanja:

¹⁰ Implementacija regionalnog projekta projekta „Rodno senzitivni udžbenici i učionička praksa u regionu Balkana“ u koji su uključene Hrvatska, Vojvodina, Srbija, Crna Gora, Kosovo, Federacija BiH i Republika Srpska počela je krajem 2005. godine. Cilj projekta je eliminisanje stereotipnog prikazivanja žena i muškaraca u udžbenicima za osnovnu školu i njihovo izbalansirano portretisanje.

1. Broj ženskih i muških autora udžbenika
2. Broj ženskih i muških autora tekstova u udžbeniku
3. Osnovne formalne karakteristike tekstova
4. Zastupljenost žena i muškaraca u tekstovima
5. Starosna doba žena i muškaraca u tekstovima i priložima
6. Ruralni i urbani milje žena i muškaraca
7. Psihosocijalne osobine žena i muškaraca
8. Aktivnost, odnosno pasivnost kao osobine karakteristične za žene i muškarce (inicijatori zapleta i raspleta, učesnici u sukobima)
9. Bračno stanje i porodične uloge žena i muškaraca
10. Profesionalne uloge žena i muškaraca
11. Vrijednosti i intresi žena i muškaraca
12. Aktivnosti dječaka i djevojčica¹¹

4.0. ANALIZA ČITANKE ZA IV RAZRED GIMNAZIJE I STRUČNIH ŠKOLA

Osnovni podaci o udžbeniku

Predmet analize je bila čitanka za četvrti razred gimnazije i stručnih škola.

Autori udžbenika su 2 žene: Ljiljana Nikolić i Bosiljka Milić. Udžbenik je 2003. godine izdao Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srpsko Sarajevo, a riječ je o prvom izdanju udžbenika. Obje autorke iz Srbije što objašnjava to što je u većem dijelu udžbenika korištena ekavica, iako se udžbenik koristi na području Republike Srpske u kojoj se govori ijekavica.

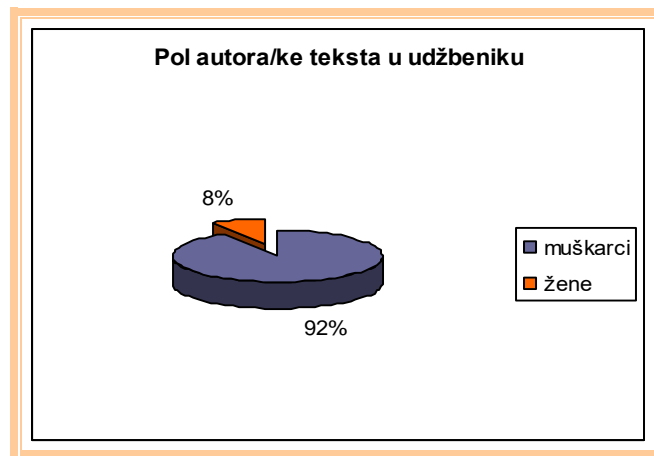
Ukupno su analizirana 24 teksta. Ovdje treba imati na u vidu da su tekstovi u analiziranoj čitanci (240 strana) mnogo duži od tekstova u čitankama za osnovnu školu. Ovdje je jedan tekst sa opremom (slikovnim prilogom, pitanjima, interpretacijom) zauzimao u prosjeku pet stranica.

Azbučnik pisaca, rječnik književnih pojmova i literatura, kao sastavni dio udžbenika, nisu bili predmet analize.

¹¹ Ovaj okvir za istraživačku matricu („Knjigu koda“) dogovoren je na sastanku u Zagrebu koji je održan od 11. do 13. novembra 2005., na kojem su bili predstavnici radnih grupa iz Zagreba, Valjeva, Novog Sada, Nikšića, Sarajeva i Banje Luke, zaduženi za implementaciju projekta „Gender Sensitive Textbooks and Classroom Practice in the Balkan Region“. Zaključci sa ovog sastanka dobijeni su od Gender centra Vlade Republike Srpske za potrebe pisanja ovog rada.

Autori tekstova

Od 24 analizirana teksta, samo dva su napisale žene. Autori tekstova u udžbeniku su mahom muškarci, tačnije 22 muškarca. Samo dvije žene se pojavljuju kao autorice tekstova (Desanka Maksimović i Isidora Sekulić).

Slikovni prilozi

Od 24 analizirana teksta, 17 ih je bilo opremljeno slikovnim priložima. U 12 slučajeva na slikovnim priložima su bili prikazani samo muški likovi; u 2 slučaja nije se moglo odrediti šta je na slici; na jednom slikovnom prilogu bili su prikazani pretežno ženski likovi; na drugom su bili podjednako zastupljeni i muški i ženski likovi, a na jednom prilogu bila je slika grada.

Ovdje treba napomenuti da se uz većinu tekstova nalazi fotografija autora. Dakle, nije riječ o autorskom slikarskom djelu koje ilustruje tekst, već o fotografijama pisaca, pjesnika, i u jednom slučaju, pjesnikinje.

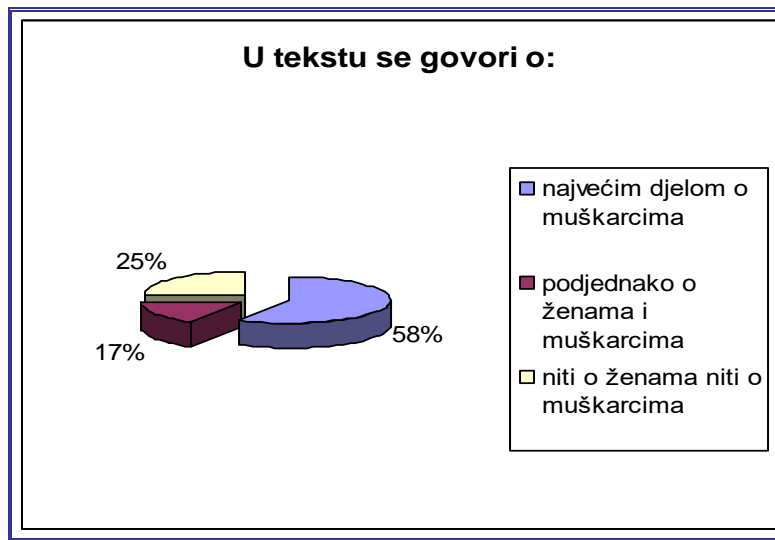
Teme

U tekstovima se nije izdvojila nijedna tema koja bi posebno dominirala.

Analizirani sadržaji se bave temama kao što su umjetnost i umjetničko djelo (5 tekstova), čovjek i smisao života (4 teksta), rat (4 teksta), intimni život, porodica, društvene i političke teme (po 3 teksta), itd.

Likovi

Na pitanje o kome se u tekstu govori, dobili smo sljedeće rezultate: u 14 tekstova se govori najvećim djelom o muškarcima, u 4 teksta se govori podjednako o ženama i muškarcima, a u 6 niti o ženama niti o muškarcima (riječ je o tekstovima koji govore o metodama proučavanja književnog djela, njegovoj strukturi i dinamici).

Dob muških i ženskih likova

I sada dolazimo do prvog pitanja koje je otvorilo niz dilema – dob ženskih/muških likova koji se spominju u tekstu. Pa je među ponuđenim odgovorima dat i odgovor – dob se ne spominje.

U većini tekstova se dob zaista ni ne spominje. Da li se od nas, kao osoba koje smo analizirali tekstove, očekivalo da sami zaključimo koliko godina imaju žena ili muškarac koji se spominju u tekstu? U tom slučaju našoj subjektivnoj procjeni je ostavljeno po prilično na volju.

Bilo kako bilo, za potrebe ove analize kodirana je dob žena i muškaraca samo kada je bila navedena i kada je bilo očigledno kojoj starosnoj grupi pripadaju.

Nije uočena neka pravilnost u smislu da se u tekstovima forsiraju samo priče o mladim ženama i starim muškarcima ili obrnuto. U većini tekstova dob nije bila navedena, a u

onima u kojima jeste bilo je svega: mladih, odraslih, starih, mladih i starih, mladih i odraslih, djece i odraslih, itd.

Pol glavnog lika

Kada je riječ o polu glavnog lika – od 24 analizirana teksta u 12 je glavni lik bio muškog pola, u 3 teksta je bio ženskog, u 2 teksta glavni likovi su bili i muškarac i žena, a u 7 tekstova nije ni bilo glavnog lika (riječ je, uglavnom, o tekstovima koji govore o metodama proučavanja književnog djela, njegovoj strukturi i dinamici).

Društveni položaj i prava ženskih i muških likova

Dio pitanja u Knjizi koda bila su stuktuirana tako da daju odgovore na koji način tekstovi u udžbenicima opisuju društveni položaj i prava žena i muškaraca.

Na pitanje da li se u tekstu govori o psihičkom nasilju nad ženama dobili smo sljedeće:

Od 24 analizirana teksta u 4 su pronađeni dijelovi koji govore o psihičkom nasilju nad ženama i to u tri slučaja je bilo riječi o psihičkom nasilju nad ženama u porodici¹², a u jednom o nasilju na radnom mjestu (kada Brankov djed u školi, pred djecom, vrijeđa učiteljicu nazivajući je različitim pogrdnim imenima i prijeteći joj štapom, što je nju natjeralo u plač¹³).

Psihičko nasilje nad muškarcima pomenuto je u dva od 24 analizirana teksta. U jednom slučaju se radilo o psihičkom nasilju nad muškarcima u porodici (kada Đorđe vrijeđa

¹² Npr. kada se Đorđe, glavni junak Ćosićevih „Korena“, obraća svojoj ženi Simki sa omalovažavanjem i naređivački: „Spavaj, spavaj, kad naređujem!“ Vređala ga je njena drhtavica, i to hukanje, i toplota tela, i što leže zajedno i postoje.....Ona, to disanje, njegova je zla sudbina: ona mu je nakotila nesreću dovoljnu da zatre sve. Da mu je izrodila decu, ne bi se njegov život u ovo mučenje pretvorio....Isteraće Simku. Zar je to neka žena kad noćas može da spava? Tako je. Nerotkinja nema dušu...“. Nešto kasnije u tekstu Đorđe se okomio i na Simkinu majku: “Odmah da se izgubiš iz moje kuće! Odmah, ubiću te!.....Napolje! Marš napolje!“, citati su iz odlomka „Koreni“, autora Dobrice Ćosića, Čitanka za četvrti razred gimnazije i stručnih škola, str. 147-151

¹³ Odlomak iz „Bašte sljuzove boje“, autora Branka Ćopića, Čitanka za četvrti razred gimnazije i stručnih škola, str. 58 - 60

oca¹⁴), a u drugom se radilo o ratnoj situaciji kada jedan vojnik vrijeđa i omalovažava drugog, neprijateljskog vojnika.

Fizičko nasilje nad ženama provlači se u 4 teksta, a riječ je bilo o silovanju žene u logoru za vrijeme rata, kamenovanju, prebijanju žene mokrim konopcem¹⁵ i udaji na silu¹⁶.

Fizičko nasilje nad muškarcima se spominje u 7 tekstova i riječ je uglavnom o ratnim situacijama u kojima se opisuju ubistva, izgladnjivanje i hapšenje.

Bračno stanje i porodične uloge

Bračno stanje likova je kodirano u svim tekstovima u kojima je to bilo eksplicitno navedeno i u kojima se iz konteksta mogao izvući zaključak da li se radi o udovici, porodici sa djecom, oženjenoj ili udatoj osobi.

U 8 od 24 analizirana teksta bilo je navedeno bračno stanje likova.

Najčešće je bilo riječi o porodici bez djece (spomenuta 5 puta), zatim o porodici sa djecom (spomenuta 3 puta), a po jednom je eksplicitno navedeno da se radio o razvedenom muškarcu, udovici, neoženjenom i neudatoj ženi.

Mnogo češće od opisa bračnog stanja u tekstovima se spominju uloge žena i muškaraca kao članova porodice. Tako je u 12 tekstova to bilo naznačeno, a u 12 nije.

Rezultati kodiranja su sledeći:

U tekstovima se najčešće spominje muškarac u ulozi oca (43 puta), zatim žena u ulozi majke (29 puta). Po učestalosti spominjanja uloga u porodici slijede djed (26), sin (22) i unuk (12), pa tek onda kćerka i baka (spomenute su po 7 puta).

¹⁴ Vidi odlomak „Koreni“, autora Dobrice Ćosića, Čitanka za četvrti razred gimnazije i stručnih škola, str. 147-151

¹⁵ Đorđe razmišlja o svom ocu „Mokrim konopcem je tukao ženu. Moju majku. Nije ni spavao sa njom. Zato što mu nije rodila još nekoliko Vukašina“, citat su iz odlomka „Koreni“, autora Dobrice Ćosića, Čitanka za četvrti razred gimnazije i stručnih škola, str. 147-151

¹⁶ „Mali sam čovek i po ugledu i po imetku, ali nisam mali po veri svojoj i po strahu božijem. I volim život svoj izgubiti i kćer, koja mi je jedinica, u more poslati, nego je dati za nevernika.....Nije mu se ni pružila prilika da postane mučenik. Djevojku su silom udali za Grka izvan Smirne, gluvo, bez svadbe, krijući mjesto i dan odlaska“, citati iz odlomka „Prokleta avlija“, autora Ive Andrića, Čitanka za četvrti razred gimnazije i stručnih škola, str. 123-127

Učestalost spominjanja uloga muških i ženskih likova kao članova porodice	Ukupno
Otac	43
Majka	29
Djed	26
Sin	22
Unuk	12
Kćerka	7
Baka	7
Brat	6
Sestra	6
Stric	2
Tetka	1
Unuka	-
Staratelji	-
Strina	-
Ujak	-
Tetak	-
Ostali rođaci	5

Pod ostalim rođacima ovdje se misli na snahe, svekrve i kumovi koji nisu u direktnoj krvnoj vezi, ali se u našem društvu kumovima, snahama i svekrvama pridaje značajno mjesto u porodičnoj hijerarhiji.

Na osnovu dobijenih podataka skoro da se može govoriti o određenoj pravilnosti: muškarci se u porodičnim ulogama pojavljuju duplo češće nego žene. Tako kao djed spominje 26 puta, a baka 7 (mada su bake, češće nego djedovi, te koje čuvaju unuke, prave kolače i pričaju im priče pred spavanje); sin se spominje 22 puta, a kćerka 7 (što se poklapa sa patrijarahalnim shavatanja koja preferiraju i slave rađanje muške djece); unuk je spomenut 12 puta, a unuka NIJEDNOM.

Profesionalne uloge likova

Profesionalne uloge žena su bile navedene u 7 od 24 teksta, a riječ je bilo o sljedećim profesionalnim ulogama žena:

- Učiteljica (spomenuta 6 puta, s tim što ovdje treba uzeti u obzir da je u jednom tekstu učiteljica spomenuta 5 puta)
- Bolničarka (spomenuta 5 puta u jednom tekstu)

- Domaćica (spomenuta 3 puta)
- Služavka (jedanput)
- Pozorišna radnica (nije bilo sasvim jasno da li se radi o pozorišnoj kritičarki ili koreografinji ili pozorišnoj scenografkinji)

I ovima je iscrpljena lista profesija žena. Nema državnica, inženjerki, policajki, političarki, spisateljica, manekenki, vozačica, kozmetičarki, kuharica, stjuardesa, naučnica, itd. Uočljiva je i jedna druga stvar – riječ je uglavnom o uslužnim zanimanjima gdje neko, u ovom slučaju žene, nekog opslužuje (bolničarka pacijente, služavka svoje gazde, a domaćica sve ukućane).

Za razliku od žena, profesionalne uloge u kojima se pojavljuju muškarci su daleko češće i raznovrsnije.

U 15 tekstova od ukupno 24 navedeno je zanimanje muškarca.

Dominiraju starješine¹⁷ (navedeni 11 puta), zatim državnici i sudije (po 10 puta spomenuti), slijede sveštenici (9 puta), vojna lica (8 puta), seljaci (7 puta), pisci (6 puta navedeni), efendije¹⁸ (5 puta), te trgovci (3 puta).

Ostale profesionalne uloge u kojima se pojavljuju muški likovi su: filozof, umjetnik, profesor, domaćin, zanatlija, radnik, advokat, političar, doktor i geometar.

Ovoj statistici takođe treba prići sa rezervom, jer se može steći utisak da tekstovi vrve sudijama, a riječ je zapravo samo o jednom tekstu u kojem je sudija pomenut deset puta. Naime, prema uputstvima u Knjizi koda, pored identifikovanja profesionalne uloge, trebalo je odrediti i učestalost njenog spominjanja.

Tako imamo paradoksalnu situaciju da je jedan od glavnih likova u jednom tekstu sveštenik, ali je ta njegova profesionalna uloga kao takava eksplicitno navedena samo tri puta.

¹⁷ Riječ je o carevim namjesnicima – **valijama**, starješinama koji su upravljali manjim pokrajinama (op. aut.)

¹⁸ Efendija je titula za učena čovjeka, gospodina, gospodara. Vidi u čitanci za četvrti razred gimnazije i stručnih škola, str. 127. U vremenu o kojom piše Ivo Andrić u „Proklesoj avliji“, zvanje efendije je bilo vrlo cjenjeno i vrlo muško (op. aut.)

Profesionalne uloge muških likova i učestalost spominjanja	Ukupno
Starješina (valija)	11
Državnik, princ	10
Sudija (kadija)	10
Sveštenik, vjerski vođa	9
Vojno lice	8
Seljak	7
Pisac, pjesnik	6
Efendija	5
Trgovac	3

Psiho-socijalne i fizičke osobine likova

Kada je riječ o psiho-socijalnim karakteristikama žena, onda se pozitivne osobine žena češće spominju nego negativne.

Od 24 teksta u 8 su bile navedene pozitivne psihološko-socijalne osobine ženskih likova kao što su: pametna, iskrena, osjećajna, buntovna, ljubazna, pažljiva, hrabra, smirena, samostalna, temeljita, itd.

U 6 tekstova u kojima se navode negativne osobine ženskih likova kodirali smo, prema listi u Knjizi koda, sljedeće: bezosjećajna, neodgovorna, neodlučna, nesigurna, nasilna, nepopustljiva, rasejana.

Kod ovog pitanja je bilo, takođe, dosta dilema. Zašto je nesigurnost negativna psiho-socijalna osobina? I da li je onaj koji nepopustljivo brani svoje stavove i principe negativac? I zašto je „biti popustljiv“ okarakterisano kao pozitivna osobina, kad se vrlo često iz „popustljivosti“ izrode najgore stvari.

Ovdje je, takođe, subjektivna procjena istraživačice odigrala značajnu ulogu u kodiranju osobina likova. Tamo gdje te osobine nisu bile navedene, izvlačene su iz konteksta. Skoro sa sigurnošću mogu reći da bi se analiza jednog te istog teksta razlikovala od istraživača do istraživača. Ono što bi jedan možda kodirao kao negativnu psihološko-socijalnu osobinu, drugi bi možda kodirao kao pozitivnu.

Npr. prije otpočinjanja analize sadržaja, na jednom dogovoru u Gender centru Vlade Republike Srpske, jedna od osoba zaduženih za analizu čitanke je pitala kako buntovnost može biti pozitivna osobina. Ovo je potkrijepila pričom iz jedne čitanke u kojoj se buntovna djevojka Maruška ubija, jer joj roditelji nisu dozvolili da se uda za čovjeka kojeg je volila, nego su joj namjenili nekog starca. Pitanje je, zapravo, glasilo kako buntovnost može biti pozitivna osobina, kada je ovu mladu djevojku njena buntovnost odvela u smrt.

Kod kodiranja pozitivnih i negativnih osobina muškaraca ispostavilo se da se i jedne i druge podjednako spominju.

Dvije pozitivne osobine muških likova koje se zanemarljivo češće spominju od drugih su hrabrost i iskrenost (spomenute po tri puta). Slijede: pažljiv, miran, osjećajan, pobožan, buntovan, odlučan. Ove osobine su po dva puta pomenute u različitim tekstovima.

Muški likovi su opisani još i kao aktivni, ljubazni, marljivi, pametni, poštteni, ponosni, nježni, logični, odgovorni, postojani, neporočni, ozbiljni, staloženi, trezveni, temeljiti i kreativni.

Kod negativnih psihološko-socijalnih osobina muških likova preovlađuju razdražljivi (oni koji brzo planu i oštro reaguju), nasilni, nepopustljivi i svadljivi. Ove osobine su spomenute po četiri puta. Slijede lažljivi, bezosjećajni i nesigurni (spomenuti po tri puta), te poročni, hvalisavi, plašljivi, nepouzđani, razmetljivi i neuredni tipovi (po dva puta).

Kada je riječ o fizičkim osobinama žena, tekstovi u čitanci za četvrti razred gimnazije i stručnih škola su u tome prilično škrti. U svega 5 od 24 analizirana teksta navedene su neke od fizičkih osobina kao što su lijepa (dva puta), mlada, zdrava, krupna, stara, bolešljiva i ružna (jedanput).

U opisima fizičkih osobina muškaraca bilo je snažnih, debelih, visokih, sitnih, ali najviše starih. Ovo je kao fizička karakteristika muških likova spomenuto 10 puta u različitim tekstovima. Ovim opisima smo dodali i „bezbrk“ i „brkonja“, jer se ispostavilo da je isticanje činjenice da neko ima ili nema brkove važno u dočaravanju muškog lika u

određenom kontekstu. Ponuđenoj listi smo još dodali i kratkovid, ćorav i nezgrapan, usukan i slabotinja kako je to bilo navedeno i u tekstovima.

Vrijednosti i interesi muških i ženskih likova

Brak i patriotizam su vrijednosti kojima teže ženski likovi opisani u tekstovima čitanke za IV srednje. U pet od 24 teksta moglo se razlučiti da su, pored braka i patriotizma, ženskim likovima važni i lična sloboda, emocionalna sigurnost, djeca i pravičnost.

Ponekad je bilo teže odrediti šta su to vrijednosti kojima strijeme žene, a šta interesi. Prema rezultatima analize (opterećene subjektivnim doživljajem istraživačice i njenim shvatanjem šta je to interes, a šta vrijednost u tekstovima) kod ženskih likova preovlađuju interesi za brak i djecu i umjetnost. Ovo je izvučeno iz konteksta tekstova koji su analizirani, jer se ni u jednom od njih ne navode posebno interesi, niti vrijednosti kojima teže ženski likovi.

Na primjer, kada Merso¹⁹ na jednom mjestu pomene Mariju „koja je želela da se njome oženim“, da se pretpostavi da on govori o Marijinom interesu da sa nekim sklopi, odnosno uđe u brak.

Ako po strani ostavimo nedoumice koje su se javile i kod analiziranja muških likova, onda su obrazovanost (šest puta) i patriotizam (četiri puta) vrijednosti kojima najčešće teže muškarci opisani u tekstovima čitanke. Slijede ljubav, moć i ugledan društveni položaj. Tu su još, kao vrijednosti kojima strijeme muškarci, istaknute i nacionalna pripadnost i život u skladu sa učenjem vjere.

Kod interesa preovlađuju interes za politiku i umjetnost, te interesi za sudbinu vlastite nacije, vjeru i vjerski život i vlastito školovanje.

Ono što je ovdje bilo uočljivo jeste da je mnogo šira lepeza interesa i vrijednosti kojima teže muški likovi, od onih kojima teže ženski likovi opisani u čitanci.

¹⁹ Odlomak iz „Stranca“, autora Albera Kamija, Čitanka za četvrti razred gimnazije i stručnih škola, str. 96.

U tekstu se govori o sljedećim interesima ženskih likova	Ukupno
Porodični život (brak i djeca)	3
Umjetnost (književnost, slikarstvo, muzika)	2
Humanitarna djelatnost i problemi	1

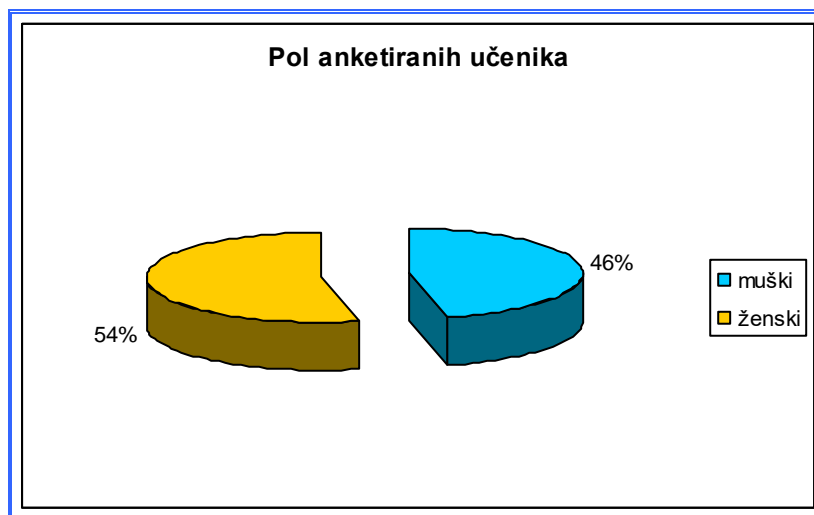
U tekstu se govori o sljedećim interesima muških likova	Ukupno
Politika i političko djelovanje	4
Umjetnost (književnost, slikarstvo, muzika)	4
Nacionalna prošlost i sudbina vlastite nacije	2
Vjera i vjerski život	2
Vlastito školovanje i obrazovanje	2
Briga za životinje i stoku	1
Sticanje materijalnog bogatstva	1
Uređivanje stana/kuće	1
Vojska i vojne stvari	1
Putovanja	1

Na osnovu analize čitanke za IV razred gimnazije i srednjih stručnih škola koja se koristi u Republici Srpskoj možemo vidjeti da se muškarci kao autori tekstova u čitanci pojavljuju 11 puta češće nego žene, da su opisani raznolikije i svestranije, te da im se pripisuje mnogo šira lepeza zanimanja nego ženama za koje su rezervisani uglavnom uslužni poslovi.

Ovakvo ocrtavanje društvene stvarnosti u analiziranoj čitanci ne prati aktuelni trenutak koji karakteriše tendencija preispitivanja rodni uloga i afirmisanja žena u svim oblastima života.

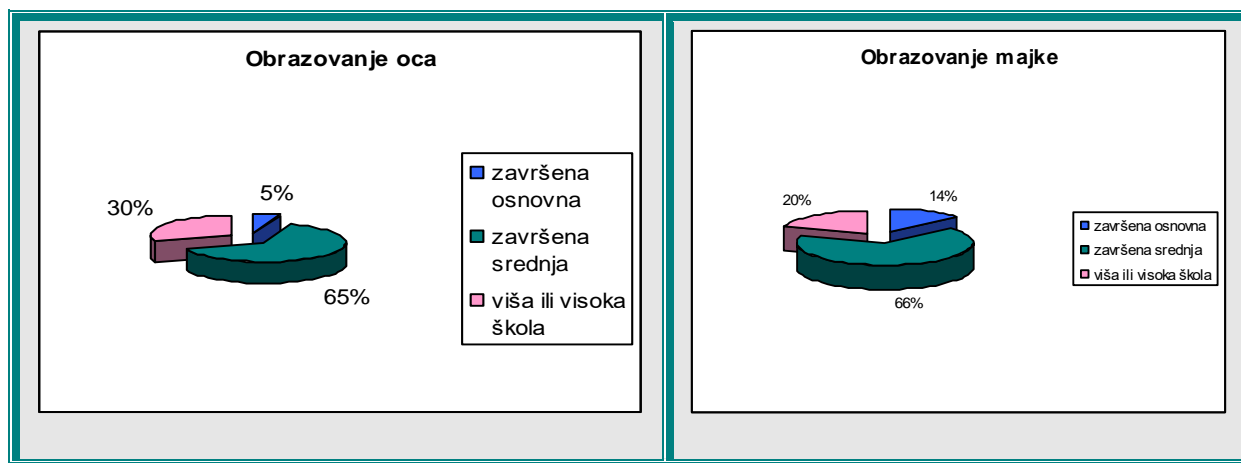
5.0. ANKETIRANJE UČENIKA/ICA

U zadnjoj sedmici maja 2006. godine, a u sklopu rodne analize udžbenika, anketirano je i 112 učenika završnih razreda u pet osnovnih škola na području banjalučke opštine. Dvije osnovne škole se nalaze u gradu, a tri škole su izvan Banjaluke, tzv. prigradske škole.

Većina anketiranih su bili odlični ili vrlodobri đaci (njih 80), i većina ih (84) planira upisati neku od četvorogodišnjih srednjih škola.

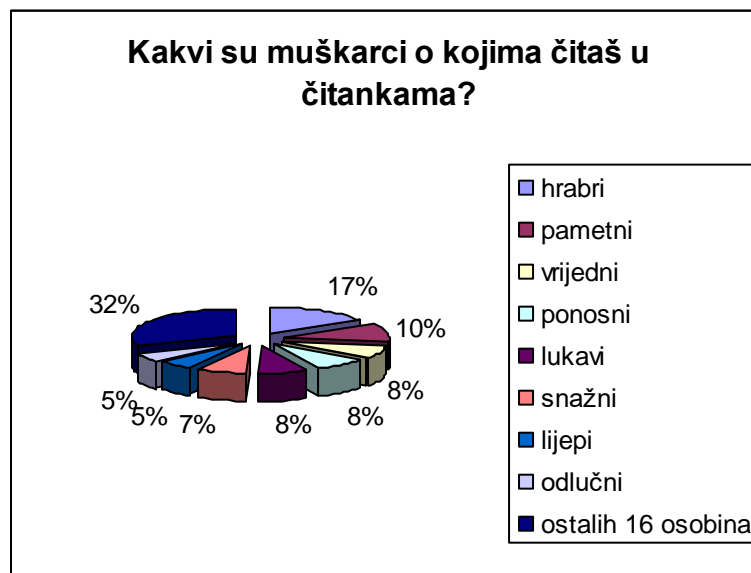
Iz odgovora o obrazovanju oca i majke, uočeno je da očevi anketirane djece imaju nešto bolje obrazovanje od majki.

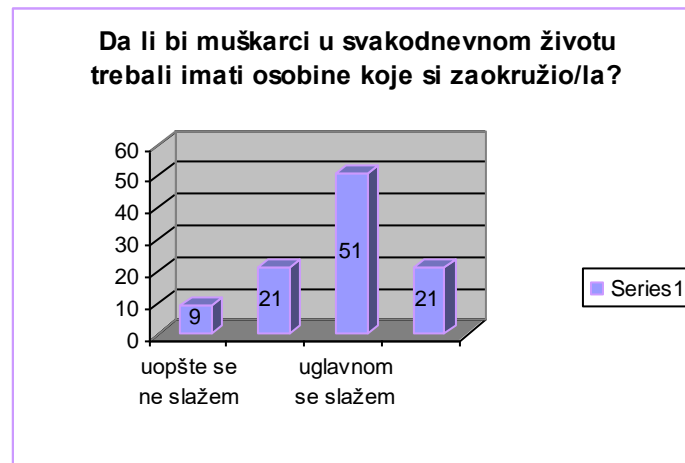
Na pitanje da li nastavnik/ica govori o neravnopravnosti polova na časovima maternjeg jezika, 60 od 112 učenika je odgovorilo „ne, nikada“, 24 je odgovorilo „da, kada analiziramo neku priču iz čitanke“, a 20 da o tome razgovaraju „kada imamo neki lični problem“.

Učenici su trebali i da zaokruže osobine muškaraca, koje se, po njihovom mišljenju, najčešće pojavljuju u tekstovima čitanke. Na osnovu dobijenih odgovora može se zaključiti da učenici percipiraju hrabrost kao najčešću osobinu kojom se opisuju muški likovi u čitankama:

Pametni, inteligentni	38	Dragi, mili	13	Odlučni	20
Marljivi, vrijedni	30	Nasilni	12	Lažljivi	10
Osjećajni, saosjećajni	5	Ponizni	4	Požrtvovani	8
Nježni	8	Poslušni	12	Osobine vođe	9
Iskreni	12	Ponosni	30	Pobožni	5
Kukavice	18	Dobri, dobronamjerni	6	Lijeni	4
Lijepi	20	Brbljivi	2	Hrabri	60
Lukavi	29	Sebični	5	Snažni	27

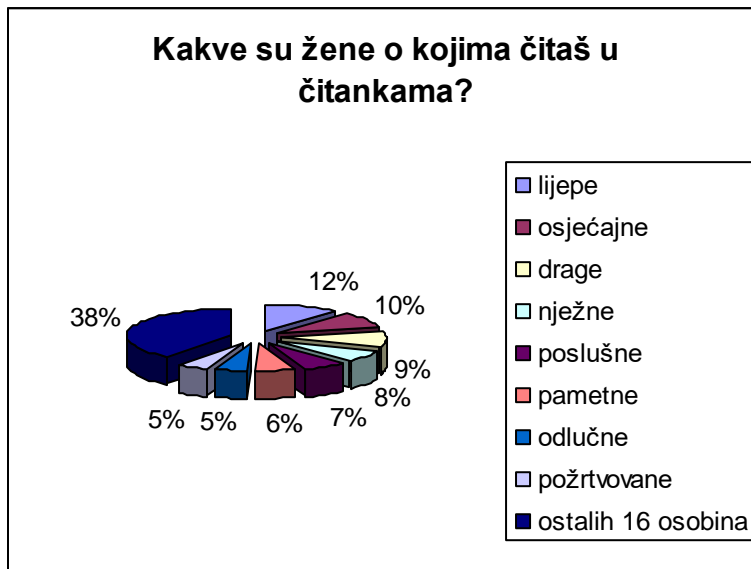

Upitani da li se slažu se da bi muškarci u svakodnevnom životu trebali imati osobine koje su zaokružili, 51 učenik/ca su odgovorili da se uglavnom slažu, a 21 da se u potpunosti slažu sa tim:

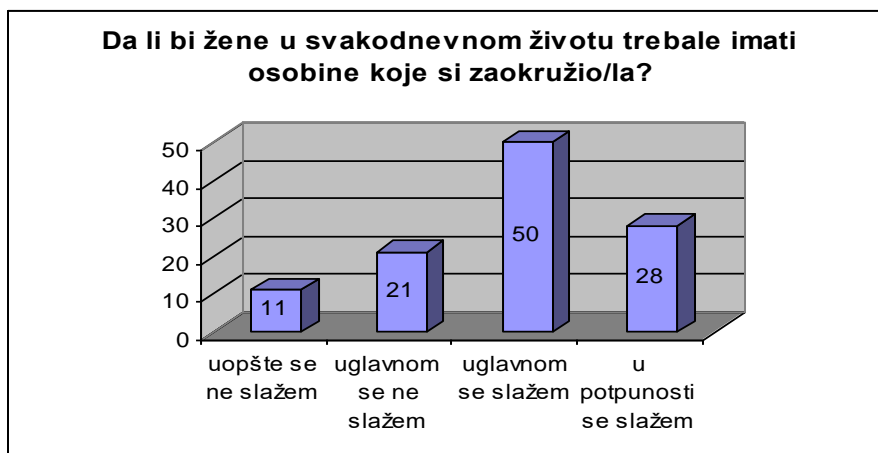

Kod procjenjivanja osobina ženskih likova, učenici smatraju da su ljepota i osjećajnost osobine koje preovlađuju kod žena o kojima čitaju u čitankama:

Pametne, inteligentne	23	Drage, mile	34	Odlučne	19
Marljive	18	Nasilne	4	Lažljive	9
Osjećajne, saosjećajne	37	Ponizne	9	Požrtvovane	19
Nježne	29	Poslušne	25	Osobine vođe	1
Iskrene	4	Ponosne	16	Pobožne	13
Kukavice	9	Dobre, dobronamjerne	9	Lijene	8
Lijepe	44	Brljive	10	Hrabre	14
Lukave	10	Sebične	6	Snažne	10

Većina učenika/ic se slaže da bi žene i u svakodnevnom životu trebale da krase ljepotu, osjećajnost, nježnost, odnosno osobine koje su zaokružili.

Na pitanje koja su najčešća zanimanja muških likova u čitankama dobijeni su sljedeći odgovori:

Političar	14	Službenik	2	Radnik	54
Vojna zanimanja	25	Vjersko lice	19	Prodavač	28
Poljoprivrednik	43	Umjetnik	16	Zanatlija (npr. frizer)	18
Policajac	6	Učitelj, nastavnik	23	Zanatlija (automehaničar)	22
Inženjer	5	Ljekar	16	Medicinski tehničar	4

Dakle, radnik i poljoprivrednik su, prema ocjeni učenika, najčešća muška zanimanja koja su mogu pronaći u čitankama.

Slažeš li se da bi muškarci u svakodnevnom životu trebali obavljati zanimanja koja si zaokružio/la?

1. Uopšte se ne slažem = 22
2. Uglavnom se ne slažem = 33
3. Uglavnom se slažem = 38
4. U potpunosti se slažem = 17

Kod ženskih likova preovlađuju radnice i učiteljice, kao zanimanja koja se, prema mišljenju učenika, najčešće pripisuju ženama:

Političarka	12	Službenica	12	Radnica	63
Vojna zanimanja	1	Vjersko lice	7	Prodavačica	31
Poljoprivrednica	34	Umjetnica	30	Zanatlijka (npr. frizerka)	11
Policajka	2	Učiteljica, nastavnica	39	Zanatlijka (automehaničarka)	5
Inženjerka	5	Ljekarka	22	Medicinska tehničarka	13

Slažeš li se da bi žene u svakodnevnom životu trebale obavljati zanimanja koja si zaokružio/la?

1. Uopšte se ne slažem = 16
2. Uglavnom se ne slažem = 24
3. Uglavnom se slažem = 47
4. U potpunosti se slažem = 14

Pitanje „da li u tekstovima postoje likovi čije ponašanje nije u skladu s onim što se obično očekuje od muškaraca i žena“ je očigledno bilo prilično zbudjujuće za učenike. Većina ih je odgovorila da ne postoje takvi likovi – 56; neki su naveli Hasanagu, žene dva brata Mrnjavčevića, braću Mrnjavčević, Milića Barjaktar, a dobili smo i jedan ovakav odgovor: „Postoje žene koje je život prinudio da rade poslove i muškaraca i žena, pate i muškarci i njima je teško, ali mislim da su tome prvenstveno izložene žene“.

Kod pitanja ko ti je omiljeni književni lik, učenici su tu brkali književnike i književne likove, pa smo dobili prilično šarene odgovore: Desanku Maksimović, Duška Trifunovića Zlatokosu, Nikolicu sa prikolicom, Petra Pana, Herkulesa, Kvazimoda, Poaora, Stojana Mutikašu, Spajdermena, braću Mrnjavčević, Adrijana Alberta Mola, uspavanu ljepoticu, Anu Frank, malog princa, Petra Kočića, Marka Tvena, gospodaricu bisera i patuljke. Ipak, nekoliko likova se izdvojilo – Marko Kraljević (10 učenika je njega izdvojilo kao omiljeni književni lik), Tom Sojer (uživa simpatije 9 učenika), Janica (7 učenika), Lujo (5 učenika), Jovanče (4 učenika ga smatraju omiljenim likom), Robin Hud (4 učenika), Hari Poter i Hajduk Stanku (dobili su po 3 glasa), Car Lazar, Robinzon Kruso, Pepeljuga i bijeli očajnik su dobili po dva učenička glasa.

Hrabrost, odlučnost, iskrenost, marljivost i pamet su osobine koje učenici najviše cijene kod svojih omiljenih likova, a među postupcima koji im se najviše dopadaju kod njihovih junaka, mogli bismo izdvojiti „borbu za svoj narod“, kao postupak koji je najviše učenika označilo kao nešto što im se dopada.

Slijedi lista postupaka omiljenih likova koje su izdvojili učenici: „briga za srpski narod“, „borba za svoj narod“, „kosovski boj“, „borba sa maćehom za ljubav princa“, „bio je hrabar pred učiteljem Paprikom“, „njegova upornost da se sazna istina“, „tražio je ženu i nikad nije odustao“, „okupljanje družine“, „sječa glava Turcima“, „ubijanje Turaka buzdovanom“, „sječa glave cara Lazara“, „pomaže svom narodu i čuva otadžbinu“, „oslobađanje naroda od ropstva“, „farbanje tarabe“, „ljubav prema porodici“, „u zadnjim satima svog života ona misli na muža koji ne želi ni da je vidi“, „voli da radi, da je vrijedna“, „kada je promijenio gospodara, on je i dalje bio vjeran svom prvom gospodaru koji ga je napustio“, „Hari Poter bi učinio sve da pomogne svojim prijateljima i onima koje voli“, „ne odustaje od osvajanja Pandore, uporan je“, „pomaganje i dopuštanje Snježani da živi sa njima“, „zato što se borio za srpski narod“, „skrivala se od fašista

skoro do kraja rata“, „dopuštanje drugima da ga nešto nauče“, „brani ono što je stvorila priroda“, te „pomaganje drugima u nevolji“.

Učenici su bili zamoljeni i da daju svoje mišljenje o odnosu nastavnika i nastavnica prema njima, a sa aspekta rodne ravnopravnosti. Najveći stepen saglasnosti primjećena je kod konstatacije da se, kada u školi treba pomoć, od dječaka traži da pomognu kod fizički težih poslova, dok se od djevojčica očekuje pomoć oko uređenja prostora.

Takođe, skoro polovina anketiranih je ocijenila da nastavnici očekuju da djevojčice budu tiše i mirnije na času nego dječaci:

Moje nastavnice/ci	Uopšte nije tačno	Uglavnom nije tačno	Uglavnom je tačno	U potpunosti je tačno
...misle da su neke srednje škole prikladnije za djevojčice, nego za dječake	34	26	36	12
...misle da dječaci postižu bolje rezultate s manje truda	40	35	26	7
...kada u školi treba pomoć, traže od dječaka pomaganje kod fizički težih poslova, a od djevojčica pomoć oko uređenja prostorija	6	9	33	60
...smatraju da postoje predmeti koji bolje leže djevojčicama i oni koji bolje leže dječacima	15	20	42	33
...manje tolerišu nepristojno ponašanje djevojčica na nastavi nego dječaka	20	15	44	29
...smatraju da su dječaci snalažljiviji kod odgovaranja za ocjenu od djevojčica	33	26	35	15
...više kažnjavaju dječake nego djevojčice na času	24	16	37	19
...smatraju da maternji i strani jezici bolje leže djevojčicama, a matematika dječacima	49	28	23	13
...imaju veće zahtjeve prilikom ispitivanja od djevojčica nego od dječaka	33	28	35	14
...očekuju da djevojčice trebaju biti tiše i mirnije na času nego dječaci	18	6	27	54
...misle da dječaci trebaju više učiti nego djevojčice da bi dobili istu ocjenu	42	21	27	17

6.0. ZAKLJUČAK

Opšti zaključak je da se neke stvari u rodnoj analizi udžbenika opiru kvalifikaciji. Jedna od analitičarki je na samom početku ovog posla primjetila da „književnost nije pisana po sociološkim kriterijumima“. Jedno je prebrojati ženske i muške autore tekstova, a drugo identifikovati i odrediti učestalost pojavljivanja pozitivnih i negativnih osobina ili vrijednosti i interesa muških i ženskih likova. Osobine likova vrlo često nisu imenovane, a posebno je teško bilo brojčano odrediti koliko puta se određena osobina pojavljuje u tekstu.

Dosta toga je ostavljeno subjektivnoj procjeni analitičara, što odmah za sobom povlači i pitanje kakvog je obrazovnog profila analitičar/ka. Već sam pristup rodnoj analizi udžbenika bio je drugačiji kod onih koji su završili srpski jezik i književnost od onih koji dolaze iz drugačijeg miljea, kao što su novinarke ili pravnice.

Cilj analize nije bio, kako su to neki pomislili, ocrnjavanje pojedinih autora/ki što nisu u svojim djelima prepoznali rodne uloge ili karakterisanje nekog knjižvenika kao ženomrscu. Naime, razgovarajući sa kolegama i kolegamicima o rezultatima analize sadržaja u čitanci, nerijetko su me pitali: „Šta hoćete vi (feministkinje, op. aut.) da kažete? Da su Andrić ili Hese bili ženomrsci?“ Bilo je i ovakvih komentara: „Šta vi umišljate?! Sknavite svjetska književna djela i na silu iz njih izvlačite neke poruke o nasilju nad ženama?“

I sama sam bila u dilemi, analizirajući odlomak iz nekog djela, kako da određenu pojavu okarakterišem, odnosno kako da je kodiram u skladu sa onim što je bilo ponuđeno. Mislila sam „ma nije on na to mislio kada je pisao svoju knjigu“. Kada, primjera radi, Andrić u „Prokletoj avliji“ spominje djevojku koju su na silu udali, nije time htio da pažnju čitaoca usmjeri na neravnotežan položaj žena tog vremena i kršenje njihovih prava. Spominjanje djevojke koju su na silu udali je bilo u kontekstu ukazivanja na besmislenost vjerske i nacionalne netrpeljivosti. Između hrišćana i muslimana u vremenu koje Andrić

opisuje ispriječila se vjera kao nepremostiva prepreka u uspostavljanju ljudskih, prijateljskih i dobrosusjedskih odnosa²⁰.

Ali bez obzira na piščeve namjere, on je jasno pozicionirao ulogu žene u tadašnjem društvu.

I to je bio naš zadatak – da vidimo kako su u djelu (tekstu) pozicionirane uloge žena i muškaraca i njihovi međusobni odnosi.

To što u analiziranim tekstovima nema državnica, političarki ili sutkinja je odraz vremena o kojem autori pišu, a koje jeste vrijeme marginalizacije žena i dominacije muškaraca.

Ali današnje vrijeme je drugačije obojeno i žene na istaknutim javnim funkcijama, naučnice, književnice ili režiserke nisu više „čudo neviđeno“. Ovo bi trebalo da imaju na umu oni koji će pisati preporuke za izmjenu i poboljšanje nastavnih planova i programa, a koje treba da idu u pravcu promocije ravnopravnosti polova i eliminisanja sadržaja koji stereotipno prikazuju žene i muškarce i koji podstiču diskriminaciju na osnovu pola.

Da bi se u udžbenicima nešto trebalo mjenjati u smislu njihove senzibilizacije za rodna pitanja ukazao je 2001. Branko Milosavljević²¹. Naime, analizirajući bajke i narodne pripovjetke on je istakao „da se djeca najčešće plaše baba rogama, a ne nekim strašnim muškarcima“.

On dalje navodi da se u priči „Ivica i Marica“ javlja se vještica, zla baba koja hoće da ispeče djecu; u „Tmoružici“ zla vila je začarala kraljevnu, a u „Pepeljuzi“ ponovo su na djelu zle žene. U narodnim pripovjetkama koje je sakupio Vuk Karadžić, poznate su pripovjetke: „Zla maćeha“, „Zla svekrva“, „Zla žena“, „Maćeha i svekrva“.

Prema Milosavljeviću navedeni naslovi nas „upućuju na potrebu da se sadržaji nekih predmeta u obrazovanju moraju izmjeniti i drugačije biti objašnjeni nego što je to činjeno do sada. Konkretno priče o babi rogi, zloj maćehi, moraju, ako se koriste, biti objašnjene. Produkcija straha zasnovana na sadržajima o zlim ženama, babi rogi, moraju se u edukaciji napustiti“. Priče, sadržaji, koji podržavaju nehumanu interakciju između

²⁰ Čamilovo razmišljanje nakon što je trgovac Grk odbio da mu da svoju kćer, odnosno nakon što je odbio da kćer da za Turčina... „Tada je tek pravo i potpuno moga da vidi ono što ranije, zanesen i mlad, nije ni slutio: šta sve može da deli čoveka od žene koju voli, i uopšte ljude jedne od drugih“, „ citati iz odlomka „Prokleta avlija“, autora Ive Andrića, Čitanka za četvrti razred gimnazije i stručnih škola, str. 123-127.

²¹ Dr Branko Milosavljević, „Socijalna psihologija ljudskih grupa (socijalna psihologija II), Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, 2001.

polova, treba da budu iskorišteni kao loši primjeri prikazivanja žene, odnosno kao primjeri kojima se nanosi nepravda prema ženi, ocjena je Milosavljevića. Sumirajući rezultate dosadašnjih analiza udžbenika u svijetu Angelika Paseka²² navodi da se u njima stvarnost oslikava stereotipno i bez kritičnosti, čime se rodni klišeji (re)produciraju i utvrđuju. Djevojčicama i dječacima se u skladu sa odnosima među polovima prezentira društvena realnost koja je pogrešna.

Paseka ističe da konsekvence ovakve obrazovne politike ne snose ni izdavači udžbenika ni njihovi autori, već djevojčice i žene i njihov lični razvoj, jer im se uskraćuju uzori sa kojima bi se mogle identifikovati.

Ona dalje navodi da se u školi ne susrećemo sa bespolnim individuama, već sa djevojčicama i dječacima, ženama i muškarcima, koji sa sobom donose različite pretpostavke kada stupaju u obrazovni proces. U školi se moraju preispitavati stereotipne predodžbe o ženskosti i muškosti i na njih se mora kritički osvrnuti. I nastavnice i nastavnici trebaju „naočale za rodove“ koje će izoštriti njihov pogled na kategoriju roda u školskoj svakodnevnici i pomoći im da razviju pedagoške mjere kako bi se suprotstavili jednostranosti i nepravdnosti. Cilj treba da bude stvaranje svijesti da rod ne predstavlja nepromjenjivu biološku kategoriju nego društvenu normu koja se proizvodi u socijalnoj interakciji i konstruira se putem svakog člana društva²³.

Kao što je Republički pedagoški zavod Republike Srpske primijetio, dajući zeleno svjetlo za anketiranje učenika i nastavnika u osnovnim školama na području banjalučke opštine, „korektna udžbenička literatura je značajan segment i prilog kojim se ostvaruje princip ravnopravnosti polova“.

Na rodnu perspektivu u čitankama treba gledati kao na dio ukupne problematike učenja o poštovanju razlika, tačnije otklanjanju netrpeljivosti prema drugima.

²² Prema ovoj autorici prva analiza udžbenika objavljena je 1967. godine, nakon čega su slijedila manja ili veća istraživanja udžbenika iz skoro svih nastavnih predmeta, razreda i vrsta škola. Vidjeti “Gender perspektiva u nastavi – mogućnosti i poticaji“, Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo i KulturKontakt Austria, Sarajevo, 2004. (str. 54 – 59).

²³ Vidjeti tekst Anglike Paseke na str. 103 u publikaciji “Gender perspektiva u nastavi – mogućnosti i poticaji“, Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo i KulturKontakt Austria, Sarajevo, 2004.

LITERATURA

1. Dr Branko Milosavljević, „Socijalna psihologija ljudskih grupa (socijalna psihologija II), Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet, 2001.
2. “Gender perspektiva u nastavi – mogućnosti i poticaji“, Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo i KulturKontakt Austria, Sarajevo, 2004.
3. „Knjiga koda“ sastavljena za potrebe projekta „Rodno senzitivni udžbenici i učionička praksa u regionu Balkana“, Instituta za društvena istraživanja, Zagreb, 2006.
4. Lj. Nikolić i B. Milić, „Čitanka za četvrti razred gimnazije i stručnih škola“, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srpsko Sarajevo, 2003.
5. Svenka Savić, „Jezik i pol (I) – Istraživanja u svetu“, Časopis za feminističku teoriju Ženske studije broj 1, Centar za ženske studije i istraživanja, Beograd
6. Zaključci sa radnog sastanka održanog u Zagrebu od 11. do 13. novembra 2005., na kojem su bili predstavnici radnih grupa iz Zagreba, Valjeva, Novog Sada, Nikšića, Sarajeva i Banje Luke, zaduženi za implementaciju projekta „Gender Sensitive Textbooks and Classroom Practice in the Balkan Region“. Zaključci sa ovog sastanka dobijeni su od Gender centra Vlade Republike Srpske za potrebe pisanja ovog rada.
7. Zakona o ravnopravnosti polova BiH, „Službeni glasnik BiH“, broj 16/03.
8. „Zbornik radova-integrisanje principa ravnopravnosti polova u odgojno-obrazovni sistem Bosne i Hercegovine“, Gender centar Vlade Federacije BiH i Gender centar Vlade Republike Srpske, Sarajevo, 2004.
9. <http://www.un.org/womenwatch/osagi/conceptsanddefinitions.htm>
10. www.ustavnisud.ba